

**MULKCHILIK MUNOSABATLARI TUSHUNCHASI
VA UNING IQTISODIY MAZMUNI**

*Termiz davlat pedagogika institute
Tabiiy va aniq fanlar fakulteti
Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari Ta'lim yo'nalishi
Geografiya fanlar nomzodi professor V.B
Yakubov O'tkir Shermamatovich
Termiz davlat pedagogika instituti talabasi
Muhammadiyeva Feruza*

Annotatsiya: Mazkur maqolada mulkchilik munosabatlarning mazmuni va mohiyati, ularning iqtisodiy tizimdagi o'rni hamda jamiyat taraqqiyotiga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, mulkchilik shakllari, ularning o'ziga xos xususiyatlari va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashdagi roli tahlil qilingan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkchilik munosabatlarning ahamiyati va ularni takomillashtirish yo'llari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Mulchilik, mulchilik munosabatlari, iqtisodiy munosabatlar, xususiy mulk, davlat mulki, jamoa mulki, aralash mulk, bozor iqtisodiyoti, iqtisodiy manfaat, resurslar taqsimoti, egalik qilish, foydalanish, tasarruf etish, iqtisodiy tizim, islohotlar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются сущность и содержание отношений собственности, их роль в экономической системе и влияние на развитие общества. Также проанализированы формы собственности, их особенности и значение в обеспечении экономической эффективности. Особое внимание уделено значению отношений собственности в условиях рыночной экономики и путям их совершенствования.

Ключевые слова: Собственность, отношения собственности, экономические отношения, частная собственность, государственная собственность, коллективная собственность, смешанная собственность, рыночная экономика, экономический интерес, распределение ресурсов, владение, пользование, распоряжение, экономическая система, реформы.

KIRISH. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkchilik munosabatlari jamiyat taraqqiyotining muhim asoslaridan biri hisoblanadi. Mulchilik nafaqat iqtisodiy kategoriya, balki ijtimoiy tizimning ajralmas qismi bo'lib, ishlab chiqarish vositalari va natijalariga egalik qilish, ulardan foydalanish hamda tasarruf etish jarayonida shakllanadi. Mulchilik munosabatlari orqali jamiyatda resurslar taqsimoti, daromadlar shakllanishi va iqtisodiy manfaatlar uyg'unlashuvi yuzaga keladi.

Zamonaviy iqtisodiyotda mulchilikning turli shakllari – davlat, xususiy, jamoa

va aralash mulk shakllari mavjud bo'lib, ular iqtisodiy tizim samaradorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, xususiy mulkchilikning rivojlanishi bozor mexanizmlarining to'liq ishlashiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mulkchilik munosabatlari iqtisodiy islohotlarning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

Mazkur maqolada mulkchilik munosabatlarining mohiyati, ularning iqtisodiy mazmuni hamda jamiyat rivojlanishidagi o'rni tahlil qilinadi.

Jamiyat rivojining hozirgi bosqichida mulkchilik munosabatlari o'z ichiga davlat mulkini, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va matlubot sohasidagi jamoa mulkining xilma-xil turlarini, ijtimoiy tashkilotlar mulkini, uy xo'jaligi va shaxsiy tomorqa xo'jaligi hamda yakka tartibdagi mehnat faoliyati bilan bog'liq bo'lgan mehnatkashlarning shaxsiy mulkini, tashqi iqtisodiy munosabatlar sohasidagi aralash va xususiy mulk shakllarini oladi. Shu sababli «O'zbekiston Respublikasining mulkchilik to'g'risida»gi qonunida turli-tuman mulklar quyidagi mulk shakllariga kiritiladi: davlat mulki, jamoa mulki, xususiy mulk, shaxsiy mulk, aralash mulk.

Mulkchilik turli shakllarining mavjud bo'lishi va ularning iqtisodiy mezon, avvalo, ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi va ishlab chiqarishning umumlashuvi darajasi bilan bog'liq. Shu bilan birga mulkchilik shakllari ishlab chiqaruvchi kuchlarning holati, ijtimoiy mehnat taqsimoti va tashkiliy-iqtisodiy munosabatlarning yetuklik darajasi bilan mos kelishi zarur.

Davlat mulki – egalik qilish, foydalanish va tasarruf qilish huquqi davlat ixtiyorida bo'lgan mulk ob'yektlaridan iborat. Davlat mulki, asosan, ikki yo'l bilan hosil bo'ladi:

- 1) xususiy mol-mulki milliyashtirib, davlat qo'lga olish;
- 2) davlat mablag'lari hisobidan korxonalar qurish, davlatga qarashli korxonalar va tashkilotlarda investisiyalarni amalga oshirish. Davlat mulki haqiqatda ham xalqqa qarashli bo'lgan, bo'linmaydigan yoki umumiy resurslardan foydalanish uchun juda mosdir. Bunga misol qilib takror ishlab chiqarib bo'lmaydigan tabiiy resurslarni, yirik inshootlar va transport vositalari, yo'llar kabi iqtisodiy tuzilmaning kattagina qismini ko'rsatish mumkin.:

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksiga muvofiq, davlat mulki Respublika mulkidan va ma'muriy-hududiy (munisipal) tuzilmalar mulkidan iborat bo'ladi. yer, yer osti va usti boyliklari, suv, havo bo'shlig'i, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy resurslar, respublika hokimiyati va boshqaruvi tuzilmalari mol-mulki, davlatga qarashli madaniy va tarixiy boyliklar, byudjet mablag'lari, oltin zahirasi, valyuta fondi va boshqa davlat fondlari respublika mulki hisoblanadi. Ma'muriy-hududiy (munisipal) tuzilmalar mulkida davlat hokimiyati mahalliy organlari mol-mulki, mahalliy byudjet mablag'lari, munisipal uy-joy fondi va kommunal xo'jaligi korxonalar va boshqa mulkiy majmualar, xalq ta'limi, madaniyat, sog'liqni saqlash muassasalari kabilar mol-mulki bo'ladi.

Jamoa mulki – muayyan maqsad yo‘lida jamoaga birlashgan kishilar tomonidan moddiy va ma'naviy boyliklarni hamjihatlik bilan o‘zlashtirishni bildiradi. Jamoa mulki davlat mulkini korxonaga jamoasi sotib olishi, badal to‘lab, korxonaga qurishi, aksiya chiqarib, ularni sotish kabi yo‘llar orqali paydo bo‘ldi. Jamoa mulkining muhim xususiyati shundaki, ishlab chiqarish vositalari va mehnat mahsuliga ayrim shaxslar emas, balki ma'lum guruh, kishilar egalik qiladi. Jamoa mulkiga kooperativlarning, ijara va jamoa korxonalarining, aksionerlik jamiyatlari, xo‘jalik jamiyatlari va shirkatlarining, jamoa tashkilotlari va diniy tashkilotlarning mulki kiradi.

Shaxsiy mulk – bu fuqarolar mulki bo‘lib, ularning shaxsiy yoki oilaviy ehtiyojini qondirishga xizmat qiladi. Bu mulk shakli, asosan, shaxsning yoki uning oila a'zolarining mehnati asosida ko‘payadi va rivoj topadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mulkchilik munosabatlari har qanday jamiyat iqtisodiy tizimining asosiy munosabatlaridan birini tashkil qilib, insoniyat taraqqiyotining mahsuli hisoblanadi. Mulkchilik munosabatlari moddiy va ma'naviy ne'matlarni ishlab chiqarish hamda jamiyat boyliklarini o‘zlashtirish jarayonlarida vujudga keladi. Shunday ekan, mulkchilik munosabatlari-bu mulkka egalik qilish, foydalanish, tasarruf etish va o‘zlashtirish jarayonlarida vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlardir. Mulikka egalik qilish mulkning egasi qo‘lida saqlanib turishini bildiradi va yaratilgan moddiy boyliklarni o‘zlashtirishning ijtimoiy shaklini ifodalaydi.

Ayrim hollarda mulkka egalik qilish uning egasi ixtiyorida saqlangan holda, undan amalda foydalanish esa boshqalar qo‘lida bo‘ladi. Bunga ijaraga berilgan mol-mulkni misol qilib keltirish mumkin. Mulkdan foydalanishbu mol-mulkning iqtisodiy faoliyatda ishlatilishi yoki ijtimoiy hayotda qo‘llanilishidir. Molmulkni o‘zlashtirish yuz berganda u daromad olish uchun yoki shaxsiy ehtiyojni qondirish uchun ishlatilishini bildiradi. Mulknı tasarruf etish-bu mol-mulk taqdirining mustaqil hal qilinishidir. U mol-mulkni sotish, meros qoldirish, hadya qilish, ijaraga berish kabi hollar orqali ro‘y beradi. Mulkchilik munosabatlarining iqtisodiy mazmunini uning ajralmas jihatlari (egalik qilish, foydalanish, o‘zlashtirish va tasarruf etish) belgilab bersada, bu munosabatlar tavsifi nafaqat alohida mulk shakllarida, balki bitta mulk shakli doirasida ham farqlanishi mumkin. Mulkchilik jamiyatdagi ham huquqiy, ham iqtisodiy munosabatlar mazmunini o‘zida ifodalaydi. Mulkchilikning huquqiy va iqtisodiy mazmuni o‘zaro bog‘liq va bir-birini taqozo qiladi, shu sababli mulkchilik bir vaqtda ham iqtisodiy, ham huquqiy kategoriya hisoblanadi. Bu birlikda, yuqorida ko‘rsatilganidek, hal qiluvchi ro‘lnı mulkchilikning iqtisodiy tomoni egallaydi. Agar mulk iqtisodiy jihatdan ro‘yobga chiqarilmasa, ya’ni o‘zlashtirilmasa, ishlab chiqarishda foydalanilmasa yoki mulk egasiga daromad keltirmasa, bunda u «huquqiy» kategoriya sifatida qoladi.

Mulkchilik xo‘jalik va tadbirkorlik faoliyatining turli shakllari orqali iqtisodiy

jihatdan ro'yobga chiqariladi. Boshqa tomondan, mulkchilikning huquqiy jihati uning iqtisodiy tomoniga nisbatan faqat bo'ysinuvchi ro'l o'ynamaydi. Bu shunda ko'rinadiki, ishlab chiqarish vositalariga ma'lum huquqiy egalik qilmasdan, hech kim ishlab chiqarish jarayonini amalga oshira olmaydi, ishlab chiqarish vositalari va ishlab chiqarilgan mahsulotdan foydalana olmaydi. Shu sababli mulkchilikning huquqiy normalari (egalik qilish, tasarruf qilish, foydalanish huquqi) iqtisodiy munosabatlarning aniqlashtirilgan ko'rinishi hisoblanadi.

Xuquqiy normalar, bir tomondan, aynan mulkchilik munosabatlarini muhofaza qilish zarurati bilan bog'liq holda vujudga kelsa, boshqa tomondan u tovar ishlab chiqarish sharoitida mulkchilik munosabatlarini rivojlantirishda g'oyat muhim ro'l o'ynaydi. Bu ro'l shunda ko'rinadiki, tovar xo'jaligi sharoitida ayrim ijtimoiy qatlamlar ishlab chiqarish jarayonida qatnashmasdan, ayirboshlash munosabatlarida ishtirok etib (masalan, savdo vositachilari) mulkdorga aylanish imkoniyati vujudga keladi. Shunday qilib, mulkchilikning huquqiy normalari, birinchidan, ishlab chiqarish vositalari va yaratilgan moddiy ne'matlarning muayyan, ya'ni yuridik yoki jismoniy shaxslarga tegishli ekanligini, ikkinchidan, mulk egalarining qonun bilan qo'riqlanadigan vakolatlarini va nihoyat, uchinchidan mol-mulkni himoya qilish usullarini belgilab beradi. Mulchilik munosabatlari uning ob'yektlari va sub'yektlari bo'lishini shart qilib qo'yadi. Mulikka aylangan barcha boylik turlari mulchilik ob'yektlaridir. Mulch ob'yekti bo'lib, inson yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklar, tabiiy boyliklar, aqliy mehnat mahsuli, insonning mehnat qilishi qobiliyati - ishchi kuchi va boshqalar hisoblanadi. Mulch ob'yektida asosiy bo'g'in - bu ishlab chiqarish vositalariga egalik qilish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Булатов А.С. Экономика. Учебник. Под ред. автора перераб. и доп. 3-е изд.- М.: Экономист, 2005, IX-глава.
2. Қодиров А. Иқтисодиёт назарияси. Ўқув қўлланма. Т.: ТошДТУ, 2010.
3. Gaibnazarova Z.T. Iqtisodiyot nazariyasi. Iqtisodiyotning umumiy nazariy asoslari. O'quv-uslubiy qo'llanma.- Т.: ToshDTU, 2013.- 122 б.
3. Слагода В.Т. Основы экономической теории. Учебник. - М.: ФОРУМ: ИНФРА-М. 2009. - 272 с.
4. O'lmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi. -Т.: «Sharq», 2006.
5. Tojiboeva D. Iqtisodiyot nazariyasi. 2-kitob: Oliy o'quv yurtlari o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma. - Т.: «Sharq», 2003.
6. Tojiboeva D. Iqtisodiyot nazariyasi. – Т.: O'qituvchi, 2002.
7. Shodmonov Sh., Jo'raev T., Alimov R.O'. Iqtisodiyot nazariyasi. –Т.:”Moliya”, 2002.
8. Shodmonov Sh., G'ofurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. (Darslik) -Т.: «Sharq», 2006.
9. Shodmonov Sh., G'ofurov U. va boshq. “Iqtisodiyot nazariyasi” fanidan ta'lim texnologiyasi. Uslubiy qo'llanma. - Т.: «Iqtisodiyot», 2010.